

Věkové normy v sociologické perspektivě¹

Age Norms in Sociological Perspective

Lucie Vidovičová, Eva Gregorová

ABSTRACT This paper is based on the project called “Ageing, age and discrimination – new context for Czech society” (GAČR 403/06/1647) and develops the concept of age norms in the Czech socio-cultural context. We open our discussion with an overview of the theory of age norms, its definitions and empirical measurement. In the section on empirical research, we use data from 31 qualitative, semi-structured interviews which address age, age norms and age-related behavior within the lifecycle. Our informants were selected with respect to diversity in terms of sex, age group, and cohort and generation membership. Introducing examples of three types of age norms – implicit, formal and reproductive – we illustrate the variability of normative sanctions accompanying nonconformity. In the discussion section, we offer some thoughts on the role of the cohort approach for further development of the age norms concept and its role as an important part of social structure.

KEY WORDS Age, age norms, age deadlines, cohort, normative sanctions

Lidé narození ve stejném historickém období jsou vystaveni působení stejných historických zkušeností a zároveň skrze svůj život procházejí určitými životními stádii ve více méně stejném chronologickém věku. Ryder (1965) pro tento fenomén vyhradil pojem *kohorty*, jenž definoval jako „souhrn jedinců, kteří jsou narozeni ve stejném časovém intervalu a/nebo kteří zakusili stejnou událost ve stejném časovém intervalu“ (1965: 845). Přičemž datum narození je pouze jednou z definičních možností kohorty, neboť „kohorta může být determinována také časem uzavření manželství, rodičovstvím, vzděláním“ (Hammarström 2005: 52) nebo specifickou trajektorií pracovního či osobního života v měnících se sociálních, ekonomických a politických podmínkách dané společnosti.² Pro náš zájem o věkové normy představuje

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2/2007. S. 201–216. ISSN 1214-813X.

¹ Příspěvek vychází z projektu „Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti pro českou společnost“ (GAČR 403/06/1647) a byl zpracován za podpory grantu „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM 002 1622408). Autorky na tomto místě děkují dvěma anonymním recenzentům za jejich důkladné a přesné připomínky k dřívější verzi tohoto textu a redakci za jazykovou úpravu.

² Pro Rydera (1965), ale i pro pozdější autory (například Pilcher 1995 in Attias-Donfut a Arber 2000) by měl takovýto rozšířený koncept kohorty sloužit jako exaktnější a empiricky uchopitelnější alternativa konceptu „generace“. Ten, jak tvrdí tito autoři, by měl zůstat vyhrazen spíše pro uchopení příbuzenských, respektive rodinných generačních vztahů (tj. generace prarodičů, rodičů dětí atd.). Pokud chápeme tyto koncepty jako příbuzné, pokračuje Ryder, vystavujeme se riziku, že z generace na kohortu přeneseme některé nevhodné asociace jako například biologický fakt násled-

tento rozšířený koncept kohorty – tedy nikoliv demografické kohorty jako agregátu osob narozených „od – do“ – významnou přidanou hodnotu.

Věkové normy jsou, dle Lashbrooka (2002), kolekcí sociálních norem, které reprezentují pravidla chování a mají tři definující charakteristiky: jsou sdílené, jsou povinné (tj. obsahují „musíš“ nebo „měl bys“ element) a jsou podpořeny pozitivními nebo negativními sankcemi. Lze je chápat jako sociální pravidla věkově vhodného (*age-appropriate*) chování a/nebo časování a následností významných životních událostí (sňatek, rodičovství, odchod do důchodu...). Tato pravidla konstituují tzv. sociální hodiny – časový plán, jenž se potencionálně se odráží v reálných postojích a v chování. Věkově vztahová, respektive věkově normativní očekávání se mohou týkat vstupu do rolí, jejich výkonu a funkcí, s nimi spojená očekávání mohou dále ovlivňovat kvalitu a kvantitu vzájemných interakcí ve vrstevnických i mimo-vrstevnických vztazích.³ V neposlední řadě se mohou věkové normy vztahovat i ke standardům symbolického chování, jako je například styl oblékání (Foner 1996). Máme za to, že každá kohorta, ve svém „jedinečném složení a charakteru, reflektující okolnosti svého jedinečného původu a historie“ (Ryder 1965: 845), může být nositelkou specifického systému věkových norem a s nimi spojených očekávání. Pokud vycházíme z předpokladu, že věkové normy jsou předmětem kontinuální socializace zajišťované nejen institucionalizovanými autoritami, ale také vrstevníky, budujeme možné teoretické východisko pro uchopení věkových norem jako jednoho ze stabilizačních prvků sociální struktury. Jejich funkce a „mezikohortní“ proměny jsou nejvýraznější v období sociálních změn (blíže k tomu viz Mannheim 1952 [1928] i Ryder 1965). Podobně klíčovou otázkou teorie věkových norem jsou zdroje a kontext jejich změny a jejich úloha ve změně sociální. Je zřejmé, že normy jsou následovány a předávány jako určitý ideální typ, obecnější sociální pravidlo či jako součást morálky, internalizované v průběhu socializace. Nositeli proměn jsou zejména nové kohorty (či generace, v této otázce se Ryder i Mannheim shodují), které sice změnu nezpůsobují, ale dovolují ji (Hammarström 2005). Zdrojem variací mohou být změny v historických, sociálních a biologických podmínkách (White 1998). Připomeňme si však, že v tomto pojetí nehovoříme primárně o věkových skupinách (*birth cohorts*) založených stejným obdobím narození, ale především o zkušenostních kohortách. Změna tedy nepřichází nutně s „mládím“, ale v důsledku specifických kulturně-sociálních podmínek, které daná kohorta absorbuje a jimž se přizpůsobuje, bez ohledu na

nictví v relativně stabilních intervalech či teorii konfliktů připomínajících konflikty otce se synem. Společnost se ale, na rozdíl od rodiny, reprodukuje plynule a nikoliv s časově determinovanou periodicitou (Ryder 1965). Přesto je zřejmé, že pro Ryderovu kohortu byla nepochybnou inspirací Mannheimova (1952 [1928]) otázka generační, obohacující chronologickou současnost o generační souvislost, tedy o aktivní „participaci na společných osudech historicko-sociální jednotky“ (tamtéž 303), a úloha potenciálu generační jednotky v procesech sociální změny. Ryder však považuje tento přístup za nedostatečný pro analýzu masových společností, kde organizované charakteristiky svého způsobu časových komunit představují pouze minoritu, čímž pravděpodobně odkazuje na Mannheimovy generační jednotky. Kabátek (1989) si v podobné situaci analyticky vypomáhá pojmy *konkrétně historické generace, generačně kulturní seskupení a generačně zájmové skupiny*.

³ Freund (1997) jako psychologka chápe věkově vztažená očekávání spíše jako stereotypy, a tedy jako „reprezentace nadměru osvojeného kulturního vědění, které automaticky (tj. bez uvědomění, intence nebo kontroly) ovlivňují osoby a sebevnímání“ (Freund 1997: 288).

své aktuální chronologické „stáří“. Bez longitudinálních studií není možné rozhodnout, zda změně normy předchází změna v jednání či naopak, anebo zda se jedná o procesy do určité míry souběžné a vzájemně se podmiňující.

V našem příspěvku je však souvislost mezi kohortou a věkovými normami pouze jednou z několika linií zájmu. Naším prvním cílem je představit koncept věkových norem jako významný teoretický příspěvek k sociologii věku, a v této souvislosti také představit první empirický výzkum na toto téma v českém kontextu. V první části textu rekapitulujeme zahraniční výzkumy a poté představujeme naši metodu. V empirické části pak uvádíme vybrané dílčí výsledky, přičemž jsme se zaměřili především na představení dvou nejvýraznějších okruhů věkových norem – formálního a reprodukčního okruhu – a na problém implicitní normativity.

Teoretické zakotvení

Věkové normy lze analyticky rozdělit na dvě velké skupiny: formální a neformální. Formální věkové normy jsou obvykle ty, které jsou legislativně kodifikovány. Dělí společnost na různě velké věkové skupiny a regulují individuální přístup k právům a povinnostem (například plnoletost a na ni vázaná práva a povinnosti). Neformální věkové normy jsou zakotveny v kulturním řádu společnosti, kde mají podobu více či méně obecně uznávaných orientačních pravidel (zvyků, konvencí), čímž stejně jako normy formální ovlivňují individuální chování i sociální interakce. Studium neformálních, kulturních věkových norem se v sociálních vědách rozvíjí přibližně od 80. let 20. století. Dnes, v době stárnoucích populací, nabírá tento koncept nový dech a na povrch vystupuje jeho definiční neukotvenost a zejména problematické měření. To ilustrují i četné polemiky a diskuze mezi jednotlivými autory (srv. např. White 1998, Lashbrook 2002, Foner 1996, Settersten a Mayer 1997, Marini 1984, Kastenbaum a kol. 1980, Rose 1980 ad.). Absence jedné konsenzuální teoretické definice věkových norem ústí do rozsáhlých debat nad jejich konceptualizací a měřením.

V zásadě můžeme nalézt tyto tři hlavní směry operacionalizace: za prvé se o věkových normách hovoří jako o normách odvozených z norem statistických, tj. z popisu statistických pravidelností v časování životních událostí a tranzicí. Ve větších populacích nebo skupinách populace je za věkovou normu považována například koinkidence preferovaného a modálního věku (například vstupu do manželství) (White 1998). V tomto smyslu by bylo dokonce možné odvodit, že Ryderova (1965) kohorta obsahuje jednu nebo více věkových norem jako svůj přímý definiční znak. Za druhé bývají věkové normy operacionalizovány jako optimum, jako kolektivní konsenzus o tom, co je kdy nejlepší pro jednotlivé tranzice a události, ovšem bez nezbytné přítomnosti sociálních sankcí a odměn. Konsenzus se týká jak všeobecných pravidel, tak jejich aplikace v reálném chování. V tomto pojetí naopak spíše rezonuje manheimovské chápání kolektivní identity generace, kdy jsou normy určitým sdíleným způsobem chování, typickým pro tu kterou generaci („takhle se to dělo za nás“). Za třetí mohou být věkové normy sledovány jako předpisy a zákazy zdůrazňující dimenzi „měl/a bys“. V tomto posledním případě jsou věkové normy konceptualizovány jako příkazy nebo zákazy týkající se chování, které jsou formovány prostřednictvím rozmanitých mechanismů sociální kontroly a podporovány všeobecným souhlasem (Marini 1984). White (1998) dále rozlišuje tři

úrovně možné empirické analýzy věkových norem. Na individuální úrovni mohou být normy pozorovány jako individuální morálka, na skupinové úrovni mají povahu sdílených pravidel chování a na agregovaném stupni analýzy jsou sledovatelné jako modální formy chování. V závislosti na úrovni analýzy se tak mění i typy a intenzita pozorovaných sankcí.

Neugarten, Moore a Lowe (1965) se ve svém pionýrském výzkumu zabývali neformálními (kulturními) věkovými normami, které jsou nepsané a implicitní, a definovali je jako věkově přiměřené (vázané) chování, se kterým jsou spojena určitá očekávání. Výzkum byl založen na jedenácti-položkové baterii otázek, které zjišťovaly nejlepší věk pro tu kterou tranzici (například nejlepší čas pro uzavření sňatku) nebo pozici (například žena ve středních letech). Následně byl měřen konsensus ohledně zjištěných věkových intervalů. Autorům bylo později vytýkáno, že opomíjeli výše zmíněnou preskriptivní dimenzi a nezabývali se souvisejícími sociálními sankcemi. Nutno dodat, že autoři ve svém textu tyto nevynechávají zcela, hovoří například o sankcích vztazených k fyzickému zdraví „hříšníka“ na straně jedné a škodlivému efektu přestupku na ostatní na straně druhé (Neugarten, Moore a Lowe 1965). Sankce za věkovou nonkonformitu přitom mohou nabývat různých forem psychologicky zakotvených výčitek svědomí a následného stresu, tichého či veřejně prezentovaného nesouhlasu (významné sociální) skupiny, omezení přístupu k životním šancím apod. V případě formálních norem se může jednat i o legislativně stanovené sankce jako pokuty či dokonce tresty odnětí svobody. Podle Mariniové (1984) se normativnost věkově vztazeného chování zakládá na existenci sociálně definovaných limitů, které umožňují vést distinkci mezi „on-time“ a „off time“ (příliš mladý, příliš starý), a na existenci sankcí za „off-time“ (zpoždění, urychlení). Je ovšem zřejmé, že tyto hranice jsou variabilní v závislosti na pohlaví, věkové kohortě, vzdělání, povolání, rase/etnicitě, sociální skupině, a mohou se měnit v průběhu historického času (Lashbrook 2002).

Na agregované úrovni se věkové normy pokusili empiricky uchopit také Settersten a Hagestadová (1996a, 1996b). Narozdíl od Neugartenové a kol. (1965), kteří sledovali věkové optimum, měřili tyto autoři věkové normy pomocí otázek pátrajících po existenci či neexistenci věkových hranic (*deadlines*) a příkazové a zákazové „(ne)měl/a bys“ tak zahrnu-li implicitně. Ve výzkumu se zaměřili na oblast rodinného cyklu (osamostatnění se, sňatek, prarodičovství apod.) a na oblast vzdělávání a pracovního života (vrchol pracovní kariéry, odchod do důchodu apod.). Studie ukázala, že tyto události v názorech respondentů mají své věkové hranice, účastníci studie se ovšem nedomnívali, že by působily jako systém sociální kontroly a že by byly pevné a neměnné. Závěrem této studie tak bylo zjištění, že sice existuje kulturně podmíněný časový rozvrh (*time-table*) pro určité události a tranzice, a to častěji v oblasti rodiny než v oblasti práce a vzdělávání, že však není striktně normativní – ve smyslu vázaný na závažné sankce. Dle těchto závěrů Setterstena a Hagestadové (1996a, 1996b) tak nelze vliv věkových norem na individuální jednání přeceňovat.

Metoda

Přehledový úvod nám nastíní základní premisy spojené s konceptem věkových norem. Přestože v zahraniční literatuře existuje poměrně široká evidence empirického zkoumání tohoto fenoménu, pokud je nám známo, v českém kontextu jeho problematika ještě popsána

nebyla. V rámci projektu „Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti pro českou společnost“⁴ jsme proto do úvodních polostrukturovaných rozhovorů tematizujících věk a stáří začlenili i několik otázek vztahujících se na věkové normy. Nejmladšímu komunikačnímu partnerovi bylo v době konání rozhovorů (květen až září 2006) 25 let a nejstaršímu 84 let. Při jejich výběru byl zohledněn zejména věk a pohlaví tak, aby byli rovnoměrně zastoupeni muži a ženy v desetiletých věkových intervalech, různého vzdělání a různé velikosti obce. Volba vzorku proběhla účelovým výběrem.

Inspirováni již výše citovanými zahraničními výzkumy (zejména Neugarten, Moore a Lowe 1967 a Settersten a Hagestad 1996) jsme definovali soubor věkově ukotvených jednání, životních událostí, tranzicí a pozic, který jsme doplnili o některé události vycházející z formálních věkových norem. Algoritmus dotazování nebyl jednoznačně stanoven, míra pozornosti věnovaná jednotlivým položkám byla podřízena spontaneitě komunikačního partnera nebo tazatelově *ad hoc* rozhodnutí v kontextu ostatních témat v daném rozhovoru. Počet osob, jenž se vyjadřoval ke konkrétní normě, tak mohl být nižší než celkový počet rozhovorů (31). Rozhovory byly analyzovány základní kvalitativní obsahovou analýzou s využitím programu Atlas.TI.

V průběhu rozhovoru jsme se dotazovali na různé věkové a genderově-věkové aspekty (nejlepší věk, eventuálně nejpozdější věk) následujících položek:⁵ *kdy nosit krátké sukny a vysoké podpatky; kdy se osamostatnit; kdy se vdát / oženit se; kdy mít děti; kdy se stát prarodičem; kdy být považován za sexuální přitažlivou/přitažlivého; kdy řídit sportovní auto; kdy dovolit ostatním, aby rozhodovali o vašich záležitostech; kdy ukazovat city na veřejnosti; kdy běžet maratónský běh; kdy se zapsat ke studiu na vysoké škole; kdy mít nárok na transplantaci srdce; kdy si najít stálého partnera; kdy začít pracovat na plný úvazek; kdy být na vrcholu svojí pracovní kariéry; kdy dělat bláznivé věci; kdy skončit se sexuálním životem; kdy být označován jako mladík/mladice; kdy být označován jako senior/ka; kdy být označován jako důchodce; kdy začít pít alkohol; kdy se ucházet o post prezidenta; kdy odejít do důchodu; kdy začít se sexuálním životem; a od kdy být trestně odpovědný, přičemž posledních pět výroků má své kořeny v českém legislativním řádu.*

V následujících odstavcích nabídneme čtenáři několik vybraných příkladů ilustrujících roli chronologického věku v definici norem, způsob formulování sankcí a některé náznaky kohortních rysů, které se ve výpovědích objevovaly. Body, které považujeme za významné pro ilustraci výkladu, vyznačujeme podtržením. Každý úryvek je označen pseudonymem komunikačního partnera, jeho/jejím věkem a odkazem na místo v přepisu rozhovoru.

Skrývání věku a zdání nenormativnosti

Jak již bylo řečeno v metodologickém odstavci, s komunikačními partnery jsme diskutovali o různě dlouhých setech věkových norem, respektive o událostech a jednáních, o kterých

⁴ Více informací o projektu na www.ageismus.cz.

⁵ Vzhledem k nestandardizovanému průběhu dotazování nebylo cílem prezentovat všechny věkové normy každému z informantů. Seznam byl rozdělen do dvou setů a v rámci rozhovorů byly tyto využívány selektivně.

jsme předpokládali, že by mohly být i v českém sociálním kontextu věkově relevantní. Podobně jako Settersten a Hagestadová (1996a, 1996b) jsme došli k závěru, že ne všechny tyto události vyvolávají „věkové asociace“, že některé jsou věkem ohraničeny úžeji (striktněji) než jiné, že sankce nejsou vždy explicitní a že věk nemusí být vždy vyjádřen explicitně chronologicky. Nyní si ukážeme některé z těchto zjištění na příkladech.

Dvě položky, které u většiny komunikačních partnerů nevyvolaly explicitní věkově ukotvenou odpověď, jinými slovy nebyly zodpovězeny číslovkou, byly: „*mít nárok na transplantaci srdce*“ a „*skončit se sexuálním životem*“. Obě položky jsou do značné míry hodnotově zabarvené, což způsobilo, že se v odpovědích projevovala jistá váhavost, jakoby to, že komunikační partneři neurčili žádný ideální nebo nejpozdější věk nepramenilo z jejich přesvědčení, že na věku opravdu nezáleží, ale z vědomí etických konotací každé takové odpovědi. V prvotní reakci na dotaz, do kdy by měl mít člověk nárok na transplantaci srdce, se téměř všichni shodli, že „nezáleží na věku“, ale na ostatních faktorech, jako je celkový zdravotní stav a zda má pacient šanci zákrok přežít. Avšak s tím, jak dotazovaní svůj argument postupně rozvíjeli, se do vyjádření vždy obloukem vracel chronologický věk („kolik let života to člověku přidá“) nebo jeho specifické projevy (jako například Alzheimerova choroba korelovaná s vyšším věkem):

Kdyby mě mělo zítra klepnout, no tak budu rád, že ho dostanu, určitě, ale zase to bude asi omezený věkem. Když to dají někomu, když je mu už pětasedmdesát, tak to už je takový... nárok musí mít každé, ale zase kde to sehnat, že. [...] No ten nárok by měl být jako neomezené. Neomezené pokud není, nejsou tam zase zdravotní další-, pokud ten člověk má nějakýho Alzheimeru k tomu a tyhle věci, tak proboha mu nebudu dávat srdce zdravého člověka... Záleží na zdraví (Filip, 47 let; 290: 294)

Podobně i další komunikační partneři jakoby sice intuitivně cítili přibližnou horní věkovou hranici, ale vzápětí svůj názor zkorigovali, vědomi si problematické legitimacy takového postoje.

Obdobně quasi-nenormativní reakce, kdy nedošlo ke stanovení striktních věkových hranic, a přesto dané události asociují určitý věk, se objevovaly i u následujících čtyř položek: *kdy dělat bláznivé věci*, *kdy ukazovat city na veřejnosti*, *kdy se přihlásit ke studiu na vysoké škole* a *do kdy být považován/a za sexuálně přitažlivého/ou*. U otázky *přihlásit se ke studiu na vysoké škole* komunikační partneři velice často udávali, že nejlepší doba je hned po maturitě, tedy okolo devatenácti let, kdy se takové studium jeví jako „přirozené“ a logické. I když se v rozhovorech nevyskytovala žádná horní věková hranice pro tuto událost, již výše citovaný Filip (47 let) si všímá negativních důsledků opoždění se vůči ideálu 19–25 let v problematickém skloubení studia a dalšího rodinného života:

No. Tak řekněme v těch devatenácti jako od a do, do nějakých těch pětadvaceti. Zase těch třicet, když v těch třiceti založí tu rodinu, tak aby tu školu měl hotovou, ne, to by bylo tak rozumný. Protože potom pokud ještě študuje, má to děcko třeba, tak vždycky jsou s tím potom problémy, jo. Tak bych řekl, že ne určitě. Nebo chuděra študuje, študuje a pak se ani nevdá. [smích] Je to tak no, kolikrát, že jo. A pak nemají ty děti a nic. Má tu kariéru zase, no. (288: 288)

Předchozí úryvek ilustruje hned dva zajímavé body. Za prvé je zde věková restrikce skryta za jinou věkově stabilní tranzicí (maturita), podobně jako byl v předchozím případě věk „opsán“ fenoménem Alzheimerovy choroby. Za druhé je zde naznačen význam vzájemné návaznosti věkových norem pro „rozumnou“ kontinuitu životního cyklu (studium – manželství – dítě). V ukázce se objevují i náznaky negativních sankcí, jako je ironické politování (*chuděra*) nebo důraz na trest za zpoždění (*pak se ani nevdá..., nemají nic*), a jistě není bez zajímavosti, že jsou vyhrazeny ženskému rodu.

Položka *kdy být považován/a za sexuálně přitažlivého/ou* odkryla další z charakteristik věkových norem – relativitu a vztahovost. Přesto, že se většina dotázaných vyjádřila v tom smyslu, že sexuální atraktivita není věkově omezená obecně, platí tato svoboda pouze v rámci kohortně (věkově) „rozumných“ rámců. Nejlépe to ilustruje citace Dany (26 let):

Jean Marais byl krásný i v osmdesáti! [smích] Ne, tak to prostě to bych dala až do nekonečna, já nevím, já si myslím, že není nic špatného na tom, když někdo považuje já nevím nějakou sedmdesátiletou ženskou za sexuálně přitažlivou. Samozřejmě nemůže to být nějaký dvacetiletý kluk, to už je asi taky nějaká úchylnka. Můžu tam dát nekonečno? (180: 180)

Tato věková norma má své dvě hlavní dimenze – zákaz a sankci – stanovené relativně vůči hodnotícímu bodu: když jsi mladý, neměly by se ti líbit staré ženy, v opačném případě následuje stigma (označení za úchylného). Zajímavým prvkem může být i spekulace nad dvojitém genderovým standardem Daniny citace. I když s nadsázkou, ona jako mladá žena přiznává staršímu muži sexuální atraktivitu, ale u mladého muže považuje stejnou situaci za neadekvátní.

Formální normy

Součástí diskutovaného setu věkových norem byly také položky norem formálních, tedy určitým způsobem zakotvených v legislativním řádu. Zde si uvedme příklady dvou nejzajímavějších – *kdy se stát prezidentem a kdy odejít do důchodu*.

Tyto normy, na rozdíl od výše citovaných případů, jsou v názorech našich komunikačních partnerů s chronologickým věkem svázány otevřeně a pevně. Například pro prezidentský úřad byl věk důležitým faktorem pro všechny naše komunikační partnery. Na věk pak byly navázány životní zkušenosti, vědomosti i fyzický stav. Prezident nesmí být ani moc mladý, ani moc starý, protože v prvním případě (většinou pod 40 let, tedy pod právně ustanovenou věkovou hranici volitelnosti prezidenta ČR) nemá dostatek životních zkušeností, není vyzrálý, kdežto v druhém případě (více než 60 nebo 65 let) by již nemusel být schopen svoji funkci zvládat po fyzické (nemoci, únava) nebo mentální stránce (zapomínání apod.):⁶

Tak to musí být člověk, který někde byl, něco viděl, něco už udělal, takže – padesátka? No určitě to nemůže být člověk v sedmdesáti letech. [...] Padesát až sedmdesát. To je to stejný, jak ten

⁶ Pro kontext uvedme, že prezident Václav Klaus nastoupil svoji funkci v roce 2003 v 62 letech, Václav Havel byl prezidentem od svých 57 do 67 let a Gustáv Husák od 62 do 76 let.

[veřejná, legislativou věkově nedefinovaná funkce] slavnej, tomu je pětasedmdesát a ten už tam taky by neměl být, ten už tam jenom kouří cigarety, si myslím. --- Neříkám, že nic nedělá, ale myslím si, že by se našel někdo mladší. [...] Myslím si, že to už je pozdě (Ivan, 30 let; 243: 245)

Musí mít taky nějaký ty životní zkušenosti, tak od těch čtyřiceti nahoru. Od těch čtyřiceti a řekněme maximálně do těch sedmdesáti, dál ne. (Tereza, 70 let; 196: 196)

Věk *odchodu do důchodu* je v současné době horké politické téma, ve kterém se střetávají požadavky systému sociálního zabezpečení s preferencí jednotlivců a veřejného mínění. U našich komunikačních partnerů převládal názor, že kritériem nároku na starobní důchod by měla být náročnost práce a od ní odvozený fyzický a mentální stav člověka, ne nějaká zákonem stanovená hranice, která případnou „opotřebovanost“ pracovníka nereflektuje. Přesto byl v rozhovorech obvykle optimální věk (většinou do 60-ti let) nebo věkový interval (od 60-ti do 65-ti let) stanoven, což lze opět vysvětlit formálním základem této normy.⁷ Neadekvátnost chronologického věku pro tuto tranzici (a zejména jeho zvyšování) byla obvykle, vedle již zmíněné opotřebovanosti, vysvětlována obavou, že nejenže si člověk důchod vůbec neužije, ale popřípadě se ho vůbec nedožije, a že místo aby se člověk v důchodu staral o druhé (většinou o svoje vnuky či staré rodiče), se druzí budou muset starat o něj. V takovém postoji rezonuje představa starobního důchodu jako zaslouženého a nárokovatelného odpočinku, tedy koncept, od kterého se současná liberálně-utilitární politická rétorika snaží oprostit (Vidovičová 2005b), aby zvrátila jakousi téměř univerzální touhu po předčasném odchodu do důchodu (Rabušic 2004). Vyšší věková hranice byla akceptována jen jako možnost individuální volby, ale nebyl ojedinělý ani názor, že takto dobrovolně přeluhující důchodci berou práci mladým.

Reprodukční věkové normy

Poslední skupinou norem, kterým se v tomto textu budeme věnovat, jsou věkové normy vázané na rodinný, respektive reprodukční cyklus. Jedná se o položky neformálních norem, které jsou ve všech dosavadních výzkumech nejčastěji a také nejužěji spojované s konkrétními věkovými hranicemi. Přestože jsme dosud nenarazili na rozsáhlejší teoretické vysvětlení tohoto striktního spojení, odpověď bude nepochybně možné nalézt v návaznosti těchto tranzic a událostí na biologický věk člověka a z toho odvozené ideje „přirozenosti“ vývoje. Jak však bude patrné z následujících příkladů, tato „přirozenost“ a z ní plynoucí „rozumná posloupnost“ může obsahovat velkou míru sociální konstrukce.

Jeden z nejvíce normativně prezentovaných postojů se týká případu časování *kdy mít děti*. U této události téměř nikdo neuvedl, že by na věku nezáleželo. Navíc se zdá, že názory na tuto věkovou normu jsou zřetelně genderově a také kohortně podmíněny. Není jistě žád-

⁷ V české populaci (starší 15 let) se pro to, aby důchod nebyl určený věkem, ve výzkumu Ageismu 2003 vyslovilo 38 % populace. Dvacet osm procent bylo pro zachování jeho současné výše, 29 % pro jeho snížení a pouze 5 % pro jeho zvýšení oproti aktuálně platné hranici (Vidovičová 2005a). Podpora věkové definice starobního důchodu je tedy obecně relativně silná, nikoliv však zcela přesvědčivá.

ným překvapením, že pro ženy byla tato věková hranice postavena níže a v užším intervalu než pro muže a že starší komunikační partneři preferovali výrazně nižší věk těhotenství než mladší, kteří naopak těhotenství v nižším věku spíše odsuzovali. Helena (41 let) a Radek (60 let) jsou příkladem „starší“ kohorty, která své děti rodila před nástupem sociálně-ekonomické transformace v roce 1989:

No to si myslím, že byla obrovská výhoda, že jsem je měla brzo, jo, to kdyby se to mělo všechno vrátit, tak bych znovu měla děcka ve dvaceti, protože dneska by to byli chudáci se mnou jo, že bych to brala zase úplně jinak. (Helena; 37: 37)

Podívej se, čím dřív začnou mladý, tím to mají dřív za sebou a zas na druhý straně v současné době je takovej trend blbej, že prostě napřed kariéru a pak teprve rodinu, ovšem zapomíná se na to, že to dítě taky jednou bude dospívat. A je špatný, když ti bude, já osobně si myslím, že je špatný, jestliže to dítě bude vycházet ze školy v mejh pětapadesáti a než ve čtyřiceti. Tam je velkej rozdíl ...“ (Radek; 195: 195)

Zástupci mladších věkových skupin, jako například bezdětná Dana (26 let), hovoří o této zkušenosti z pozice kohorty, která svůj produktivní věk naopak prožívá přímo v epicentru druhé demografické tranzice:

Tak si myslím, že ty děti jako je lepší mít později, třeba tak kolem té pětadvacítky, ale i když je máš jako třeba po té třicítce nebo tak, tak si myslím, že to taky není špatný, že prostě ty se máš jako sama rozhodnout, kdy je ten vhodný čas pro tebe. Anebo třeba no musím říct, že se prostě, že jsem, že mám taky takové ty předsudky, že prostě na ty lidi, co mají ty děti kolem, před tou dvačítkou se prostě dívám jako, že proč, panebože, jsou moc mladí. (Dana; 53: 53)

Položka *kdy mít děti* byla také jednou z norem s nejpřesvědčivěji nastavenou horní věkovou hranicí u žen, a to pro většinu komunikačních partnerů. Nejčastěji zmiňovaným negativním důsledkem překročení této horní věkové hranice jsou různá zdravotní rizika těhotenství ve vyšším věku, jak pro matku, tak pro dítě, odkazující k biologickým determinantám a přeneseně tedy k již zmiňované „přirozenosti a rozumnosti“. Oproti tomu jen malá část komunikačních partnerů spontánně hovořila o spodní věkové hranici, přičemž rizika uskutečnění této události „moc brzo“ byla spíše psychologického nebo materiálního, nikoliv biologického rázu. Nejčastěji byla zmiňovaná nezralost rodičů a jejich touha si ještě něco užít i po narození dítěte, přičemž oboje pak má neblahé následky na dítě, a dále také ekonomická nesoběstačnost mladých rodičů.

Variantou citovaných sankcí v případě „opozdění“ oproti věkovému standardu jsou rizika, která mohou vyplývat z velkého věkového rozdílu mezi rodiči a dítětem. Objevovaly se názory, že starší rodiče potřebují na výchovu daleko více sil, což je může nepřiměřeně zmáhat, nebo jsou nepřiměřeně přísní a opatrní a už možná také „zpozdí“; což se může negativně odrážet na jejich vztahu k dítěti a na vývoji osobnosti dítěte:

„...klidně opravdu těch jedenadvacet, dvaadvacet, že by měli mít. Protože ti lidi si vůbec neuvědomí, že po těch třiceti už úplně jinak, jinak uvažují, než v těch dvaceti uvažovali. A v těch jeden-

advaceti, dvaadvaceti, pětadvaceti, tříadvaceti, všechno kolem té dvacítky, jo, že se to motá, tak oni jsou ještě takoví mladí a hraví, a to dítě berou-, hrají si s ním, jo. A mnohem víc mu podle mýho dají, než ta třicetiletá, pětatřicetiletá, čtyřicetiletá. Ta už to bere jako-, tam už jsou takový, co já vím, že některý mají ty děti později, tak se tam začíná motat ten babičkovskej, víte, gen a už to není takový. Už to není takový hravý, takový bezprostřední. Je to tam takový moc přísný a moc opatrný a to děcko vyroste takový jako stažený... (Tereza, 70 let; 120: 121)

Mít ty děti, bych řekla u té holky je dobrý mít děti tak do těch třiceti let. [...] Myslim si, že je sice dobrý, že se v dnešní době posunula ta hranice, na druhou stranu si myslim, že když je člověk dlouhou dobu svobodnej, že začne pracovat jako na svym, tak potom mnohem tíž se toho všeho vzdává.... (Dita, 46 let; 113: 113)

Oba předchozí úryvky lze chápat jako racionalizaci a možná i určitou idealizaci vlastní kohortní zkušenosti tváří v tvář zkušenostem kohorty či generace nové. Generační podmíněnost ve smyslu sdílené zkušenosti, která „nás“ dělí od zkušenosti „těch ostatních“, je ještě lépe viditelná při relativizujícím pohledu individuálních zkušeností, ve kterých se odráží představy o tom, kdo je ještě mladý a kdo už je starý v ideálním časovém harmonogramu dětství. Například Filipovi je 47 let a většinou našich komunikačních partnerů by byl považován za starého rodiče. V našem rozhovoru však popisuje svoji chuť a ochotu hrát si se svým malým synkem se stejným entuziasmem, jaký líčí třeba dvaadesátiletý Pavel u rodičů mezi dvaceti a třiceti lety, přičemž pochybuje, že by jej mohl nalézt u čtyřicetiletého „tatíka“. A oba tito muži společně, i když samozřejmě nezávisle na sobě, zpochybňují hodnotu role ještě „pozdějšího otce“, zpěváka Karla Gotta. A jak ukazuje výpověď Petra (30 let), nejsou ve spontánním hodnocení pozdního otcovství této celebrity zdaleka sami:

„*Tazatelka*: A do kdy by tak lidi měli mít děti? *Petr*: Popravdě řečeno do té doby, aby byli aspoň schopni se postarat. Já si nemyslím, že zrovna Karel Gott za deset let bude schopen se věnovat tomu, nebo věnovat asi jo, ale jestli bude schopen se postarat o to dítě tak jako třicetiletý, čtyřicetiletý chlap. Ten bude mít víceméně svý problémy a spíš manželka se bude muset věnovat... (108: 109)

Riziko pozdního rodičovství je dále ještě podtrženo nestandardní koincidencí fyziologických (hormonálních) změn, jak to konstatuje Alena (52 let):

...Ale a teď si představte, že tý ženský je osmačtyřicet, tý holce je deset. Teď si představte, že holce je třináct, čtrnáct a mámě, holka v pubertě a matka v klimakteriu, to je nejhorší kombinace, jakou svět může zažít. (73:73)⁸

Zajímavé pro nás bylo, že při diskusi nad následujícími dvěma položkami – *kdy si najít stálého partnera/partnerku a kdy se nejlépe (nejpozději) vdát/oženit* – se velká část komunikačních partnerů spontánně vracela k otázce časování „kdy mít děti“. Pouze asi třetina

⁸ Pro čtenáře může být zajímavé, že sama Alena byla explicitě svým okolím označena za „starou“ matku. Své první dítě měla v roce 1981 ve věku 27 let. Viz níže.

rozhovorů tematizovala čistě otázku partnerství a ne nutnou chronologickou souslednost partnerského vztahu (manželství) s reprodukcí. Bylo patrné, že tyto úvahy byly směřovány k myšlence „aby to ještě stihl/a“ (rozuměj prokreaci, nikoliv partnerství či svatbu jako takové). Explicitní věkovou normu v tomto směru neuvedlo pouze osm komunikačních partnerů z dvaceti devíti. Negativní důsledky zpoždění („off-time“) uváděné v případě svatby ve vyšším věku se dají rozdělit na dvě skupiny: první se týká především žen a je obdobná jako u normy, kdy mít dítě (viz výše), druhá skupina důsledků se týká manželství jako takového a obsahuje faktory jako například s vyšším věkem údajně spojenou rigiditu, netoleranci a nechuť se obětovat, což ohrožuje kvalitu partnerství. Lidé ve vyšším věku (zde míněn většinou věk v rozmezí 30–40 let) jsou v této souvislosti nezářadka popisováni jako vyhranění individualisté, kteří neradi ustupují ze svých, po léta budovaných pozic. Pakliže lidé hovoří o těchto negativních důsledcích, mluví tentokrát častěji o mužích než o ženách, jakoby se mužům ve větší míře připisovala nižší schopnost nebo ochota vzdát se svých dosavadních návyků a životního stylu než ženám.

A obdobně, jako v případě reprodukce, i zde vyvstávají výrazné kohortní variace v percepci věkových hranic. Ilona (84 let), Tereza (70 let), Helena (40 let) a Miroslav (61 let) měli svatbu těsně po dvacítce a jejich žitou zkušeností bylo, že pakliže se dívka neprovdala do určitého věku (v rozmezí od osmnácti do dvaceti dvou, dvaceti tří let), tak se o ní říkalo, že už ji nikdo nechce, že je stará a „zůstane na ocet“. Svoji vlastní zkušeností to ve svém vyprávění potvrdila i Jitka (40 let), která onou nálepkou „zůstane na ocet“ v době své „pozdější“ svatby skutečně označena byla, nebo Miroslav (61 let):

...V jednadvaceti je podle mě pro muže dost brzo jako do toho manželství, protože ještě nemá názor na život a tak dále a pak to může odnést to manželství. I ten druhý, byl samozřejmě mladý. Ale to tehdy byl takový trend jo, že když holka měla osmnáct a ještě nebyla vdaná, tak jí už ujížděl vlak, tak to bylo. (90: 90)

Zároveň tito lidé reflektovali, ať již pozitivně nebo negativně, že zkušenost dnešních mladých lidí je jiná, než „za jejich časů“.

Představa věkové normy v případě tranzice do prarodičovství je v rozhovorech o něco slabší než u normy předchozí, ale není nepřítomna. Důležitým bodem pro téma *kdy se stát prarodičem* je často okamžik odchodu do důchodu, respektive pracovní neaktivita. Pokud se dopustíme mírného zjednodušení, můžeme naše komunikační partnery, kteří stanovili nějaký optimální věk nebo pevnou věkovou hranici, rozdělit do dvou skupin. První skupina tuto událost – narození prvního vnoučete – časuje (více či méně striktně) do věku, kdy je již člověk s největší pravděpodobností v důchodu nebo v důchodu bude, až děti povyroستou z batolecího věku. Tato skupina svoji odpověď často vysvětlovala tím, že je potřeba, aby prarodiče měli na svoje vnoučata čas, aby už nechodili do práce a mohli pomoci „mladým“ s hlídáním a péčí. V tomto časování prarodičovství je považováno za vhodné, že už odeznívají vlastní aktivity (zaměstnání, různé záliby a zájmy – koníčky, přátelé, sport apod.), a tudíž je člověk už v tom „správném babičkovském a dědečkovském věku“, aby do této role chtěl a mohl vstoupit. Stát se babičkou či dědečkem dříve jakoby pro tuto skupinu nebylo vhodné a správné, protože jednak by na vnoučata nebyl čas a jednak by tím jedinec získal nechtěný status.

Druhou skupinu tvoří lidé, kteří se domnívají, že stát se babičkou nebo dědečkem je vhodné, nebo dokonce potřebné již v předdůchodovém věku, tedy ve věkovém rozpětí od čtyřiceti let do padesáti pěti, šedesáti let nejpozději. Tito lidé svoji odpověď zdůvodňují především dobrou fyzickou a psychickou aktivitou, která je pro vztah vnouče-prarodič důležitá a která již v pozdějším věku může slábnout a upadat. Tito komunikační partneři nekladli tolik důrazu na pracovní neaktivitu, jež je pro první skupinu důležitou podmínkou, ale na vzájemné „užití se“, aktivní a atraktivní trávení společného času. Podobně jako v případech pozorované souvislosti mezi vlastní zkušeností s reprodukcí a postojem k jejímu časování, i v tomto případě sledujeme souvislost se schvalováním prarodičovství v nižším věku a přímou osobní zkušeností, tedy určitou racionalizaci vlastní situace. Miroslav (61 let):

...Já jsem mladej dědek, ten může s těma vnučkama podnikat, užívat že, a já teda třeba s tou mou vnučkou, my jsme strašní kamarádi a já jsem rád, že ju mám. A kdybych byl starej, tak už nemůžu dělat to, co teď jo. A já se necítím starej, můžem dělat různý bláznovství a všechno dělat, ale kdybych měl já nevím osmdesát nebo něco, tak já bych si toho neužil a ta vnučka ani jako kdyby dědu neměla. Přišla by na návštěvu a děda, ten by se tam v tom křesle jen velebil a nemohl by se jí věnovat. (82: 82)

U mladších lidí, jako byl třeba třicetiletý Petr, je prarodičovství zároveň definičním znakem stáří:⁹

Prarodičem? –Když se toho člověk dožije, já si myslím, no určitě to už by měl být asi opravdu starý člověk, aby opravdu byl tím prarodičem. *Tazatelka*: Jak to myslíte? *Petr*: Já nevím, v padesáti být prarodič, to není takový to pravý. (Petr; 156: 173)

Pokud bychom srovnali ideální věk pro rodičovství s ideálním věkem pro prarodičovství, vidíme, že ne každému, kdo uváděl v průběhu rozhovoru ideální věk pro narození dítěte a ideální věk pro prarodičovství, tyto údaje vzájemně „vycházejí“. Na povrch tak vyplouvají nekonzistence pramenící z normativní rigidity. V několika případech je ideální věk pro prarodičovství nižší, než by odpovídalo posloupnosti vzhledem k udávanému ideálnímu věku pro rodičovství. Miroslav (61 let) hodnotí čas, ve kterém si pořídil dítě, podle „své“ normy jako „brzo“, aby racionalizoval svoji představu o ideálním věku pro prarodičovství, protože je pro něj v současné chvíli právě tato role zcela zásadní:

Já vím, to je paradoxní, protože když je mladej, tak není to dobrý, když se žení nebo vdává, ale zase přijde vnučka brzo a když je děda spíš, tak se může té vnučce věnovat víc, než kdyby byl starší. No tak to jsou ty paradoxy životní, nebo život to tak přináší. (100: 100)

⁹ Z kvantitativních studií ovšem víme, že se jedná o přístup marginální, stáří je obvykle sociálně definováno fyzickým stavem, věkem a úrovní mentálních schopností (Vidovičová a Rabušík 2003).

Diskuse

V rámci projektu „Stárnutí, věk a věková diskriminace“ bylo téma věkových norem pouze dílčím tématem v rámci širšího zájmu o sociální funkci věku v sociálních strukturách. Jak se postupně ukazovalo, sociální relevance věkových norem je podobná sociální relevanci věku obecně. Věkové normy nám toho mohou mnoho říci o věku a definicích životních období, neboť jsou často spojeny s těmi zlomovými a tranzitivními body v životním cyklu, jež vytvářejí harmonogram a následnost v individuálních i kolektivních biografiích. Teoretická stanoviska k současné roli věku v sociálních strukturách se různí. Jeden z přístupů vychází z parsonsovske tradice, která chápe věk jako silný diferencující prvek sociální struktury (Parsons 1942, Corsten 1999). Tento přístup rozvinula dále v teoriích věkové stratifikace společnosti především Riley (například Riley a kol. 1972) a v kontextu věkových norem ho pak využila například Foner (1996). Riley (a kol. 1972) říká, že věk je základním klíčem v sociální struktuře a že věkové normy jako východisko věkově očekávaného chování podepírají věkovou strukturu všech sociálních institucí. Heinz a Krüger (2001) nebo Hazelrigg (1997) oproti tomu argumentují tím, že v důsledku individualizace se sociální význam věkové klasifikace naopak snižuje a že věk svůj determinující vliv při utváření biografií ztrácí. Při analýze věkových norem v našich rozhovorech jsme se proto snažili všimnout si nejen míry normativnosti, ale také míry relevance pro naše komunikační partnery. Jednoduchým závěrem by mohlo být, že věk je všudypřítomný. Tedy minimálně ve sledovaných životních událostech, pozicích a tranzicích, a to přesto, že ne vždy je vyjádřen přímo a explicitně jako číslo s matematickou kvalitou. Z citovaných ukázek se zdá, že věk jako inherentní součást věkové normy svůj význam neztrácí, ale spíše pouze mění. Pro jednu kohortu bylo jakousi statistickou i kulturní normou mít první děti nejspíše kolem dvacátého roku věku. V kohortě následující, definované významnou sociálně-ekonomickou změnou se závažnými důsledky pro kulturu a demografické klima české společnosti, se tato norma neztrácí ani se nestává více flexibilní, ale „jen“ se posouvá do pozdějšího věku. Není „jedno“, kdy máte děti, jen se stalo nestandardním, pokud je máte „moc brzy“. Nelze ovšem přehlédnout důležitou Lashbrookovou (2002) poznámku, že se může jednat například o třídně specifickou zkušenost. Ani v případech jiných věkových norem vázaných na sociální role se nezdá důležitost věku upadat. Výroky typu „na věku nezáleží“ byly v menšině a, co je snad ještě zajímavější, zřídka byly „myšleny vážně“, tj. nedocházelo k tomu, že by se vyskytovaly v „čisté“ podobě a nebyly jen úvodem k tvrzením obsahujícím věkové normy implicitní nebo statistické. V takových případech nebyla věková norma postavena na chronologickém věku, ale na některém jeho korelátu – například na věkově definovaném stupni školní docházky, na věkově specifickém omezení apod. Jako věkově normativní lze také chápat časovou následnost a věkovou ukotvenost mezi některými typy rolí a tranzic, které jsou prezentovány jako logické a přirozené. Nejvýraznějším příkladem jsou role a tranzice přechodu do dospělosti, což má hluboký kulturně-antropologický základ (Parsons 1942, Linton 1942).

Při reflexi věkových norem jako možné kohortní otázky jsme se v našich ukázkách snažili zdůraznit především tři následující body: Za prvé, některé věkové normy lze využít pro potvrzení významnosti sdílené zkušenosti pro definici abstraktní skupiny a jejich postojů, založené na společné zkušenosti vycházející z časové koincidence určité události. Za druhé, kohortní ukotvenost některých věkových norem ukazuje na diskontinuitu či „skokovost“

jejich vývoje a na významnou kontextualitu z titulu pohlaví, třídy a pravděpodobně dalších sociodemografických charakteristik, jejichž popis však naše data neumožňují. Věkové normy, zdá se, se nemění přímo z jedné rodinné generace na druhou v pravidelné periodicitě, a pravděpodobně to není jen jedna jediná kohorta, která by na svých ramenou nesla celou „tíhu“ normativních změn (Ryder 1965). Kohortní pohled tak významně obohacuje zkoumání věkových norem nejen v otázkách po změně a následnosti, ale i v otázkách po vztahovosti. Pocit „být on-/off-time“ je možný jednak jako intra-kohortní prožitek, tedy nenaplněná norma vůči příslušníkům stejné kohorty/generace, jednak jako prožitek vůči kohortám/generacím předcházejícím a následujícím, tedy jako změna vůči standardu „naší generace“ (ve smyslu „*ale za nás to bylo jinak*“). Znovu můžeme jako nejilustrativnější příklad vybrat normy reprodukční: (Alena, 52 let):

Že jsem ležela v porodnici a vedle ležela manželka policajta, která v jednadvaceti měla třetí dítě. A pětadvacetiletá tam ležela a dávala jim rady. A já mlčela, protože mě bylo hrozně zle, [...] A teď říká: „a co vy? Prosím Vás vy nic neříkáte.“ Říkám: „já nemám náladu na mluvení.“ „A kolik vám je let vůbec?“ Říkám: „sedmadvacet“. „Ježiš tak vy jste stará.“ Takhle mi to dávaly najevo jo. Tak já jsem si o tom myslela svoje, ale jako rodička tehdy jsem byla stará. To málokdo jako že, hodně rodily v pětadvaceti tak to jo, ale tehdy to bylo běžný v dvaadvaceti, v třidvaceti že jo [...]. Hodně takových bylo hodně párů, hodně. No dneska je to úplně o něčem jiným. To se celý převrátilo. (320: 325)

Za třetí, diferencovaná kohortní/generační zkušenost může být do značné míry překlenu-ta stabilním prvkem, jakým se například ukázaly být legislativně podpořené věkové normy. To, zdá se, podporuje předpoklad, že věkové sociální normy jsou primárně odvozovány spíše od modálních sociální zkušeností („takhle to je“) než od morálních ideálů („takhle by to mělo být“), kterými se tyto modální zkušenosti teprve stávají, aby tak za pomoci (reálných či symbolických) sankcí a odměn zvýšily sociální atraktivitu mainstreamu (být „on-time“), a tím přispěly k udržování sociálního řádu. Tento záchovný proces může přispět k vysvětlení nostalgie za mizejícím řádem (či sociálními hodinami) vlastní kohorty/generace a „opovržení“ řády novými, přicházejícími. Jak však podtrhuje Hammarström (2005), tyto řády jsou jen zřídka-kdy opravdu zcela nové.

V průběhu rozhovorů a jejich analýz jsme narazili také na několik metodologických otázek, kterým jsme věnovali speciální pozornost vzhledem k připravované reprezentativní kvantitativní studii na stejné téma.¹⁰ První metodologický problém by bylo možné nazvat jako riziko sebe-objevování. V průběhu rozhovorů bylo možné vycítit, že předkládaný názor či postoj komunikačního partnera je vytvářen, nebo přinejmenším formulován teprve jako reakce na výzkumné téma a výzkumný nástroj. Přestože, či spíše právě proto, že věk je všude kolem nás, nejsme zvyklí jej problematizovat, což samozřejmě sociální výzkum spíše inspi-ruje, než odrazuje. To je zjevné především při využití kvantitativních metod, o nichž jsme

¹⁰ Jedná se o studii „Ageismus 2007“ navazující na první výzkum ageismu a věkové diskriminace publikovaný Vidovičovou (2005a) a tento výzkum dále rozvíjející. Viz podrobnější informace o projektu na www.ageismus.cz.

byli poučeni, že potencionální respondenti mohou vytvářet svůj postoj *ad hoc* a že normativní věk může v dotazníkovém šetření zůstat skryt za věkovými korelátory nebo časovou následností. Viditelné to bylo zejména v případě otázek zjišťujících názor na nejpozdější věk pro danou událost. S tím byla také spojena relativně velká zátěž dotazovaných při diskusi nad jednotlivými položkami,¹¹ a potvrdila se i další známá pravidla sociálního výzkumu – příliš obecné a hodnotově zabarvené položky přinášejí méně koncentrované odpovědi. Pokud by byly položky s událostmi typu *dělat bláznivé věci, ukazovat svoje city na veřejnosti* nebo *být považován za sexuálně přitažlivého/ou* použity jako položky dotazníkového survey, byly by pravděpodobně vyhodnoceny jako věkově neutrální. Reflexivní metoda ale jejich implicitní věkovou normativnost odhalit dokázala.

V předcházejících odstavcích jsme se na ukázkách tří konkrétních typů věkových norem (implicitních, formálních a reprodukčních) pokusili o představení konceptu věkových norem a jejich měření. Naším cílem bylo především otevřít toto téma k diskusi a nabídnout směr dalšího zkoumání s využitím nových perspektiv a odlišných kulturních východisek. Tato naše snaha si samozřejmě nedělala nárok na vyčerpávající pojednání o všech těchto otázkách. Řady témat jsme se spíše jen dotkli – ať už se jednalo o relevanci zkoumání věkových norem v našem socio-kulturním prostředí, implicitnost a variabilitu sankcí provázejících porušení věkových norem, nebo o provázanost kohortního a generačního přístupu a věkových norem jako stavebních prvků sociální struktury a činitelů v procesu sociálních změn. Doufáme však, že se nám podařilo čtenáře přesvědčit o relevantnosti tohoto konceptu nejen pro českou sociologii věku a stáří, ale i pro další oblasti, jako jsou například genderová studia nebo teorie sociálních skupin či sociálních změn.

Literatura

- Attias-Donfut, C.; Arber, S. 2000. „Equity and Solidarity across the Generations.“ In S. Arber, C. Attias-Donfut (eds.) 2000. *The Myth of Generational Conflict. The Family and State in Ageing Societies*. London, New York: Routledge, s. 1–19.
- Corsten, M. 1999. „The Time of Generations.“ *Time and Society*, 8 (2): 249–272.
- Foner, A. 1996. „Age Norms and the Structure of Consciousness: Some Final Comments.“ *The Gerontologist*, 36 (2): 221–223.
- Freund, A. M. 1997. „Individual Age Salience: A Psychological Perspective on the Salience of Age in the Life Course.“ *Human Development*, 40 (5): 287–292.
- Hammarström, G. 2005. „The Constructs of Generation and Cohort in Sociological Studies of Ageing: Theoretical Conceptualizations and Some Empirical Implications“ In B. Öberg a kol. (eds.) 2005. *Changing Worlds and the Ageing Subject. Dimensions in the Study of Ageing and Later Life*. Aldershot: Ashgate, s. 41–64.

¹¹ Settersten a Hagestadová (1996a, 1996b), z jejichž výzkumu jsme vycházeli, pro svůj jedenácti-položkový semi-strukturovaný dotazník využili metodu telefonického dotazování. Po našich zkušenostech z rozhovorů se nám však tento postup zdá spíše nevhodný, zejména proto, že snaha o pokrytí obou věkových hranic, tedy optimálního a nejzazšího věku, a to navíc pro obě pohlaví zvláště, je pro dotazované velmi náročná, až obtěžující.

- Hazelrigg, L. 1997. „On the Importance of Age“. In: M.A. Hardy, (ed.) *Studying Aging and Social Change: Conceptual and Methodological Issues*. London: Sage Publ., s. 93–128.
- Heinz, W. R.; Küger, H. 2001. „Life course: Innovations and Challenges for Social Research.“ *Current Sociology*, 49 (2): 29–45.
- Kabátek, A. 1989. „K sociologickému vymezení generačních skupin.“ *Sociologický časopis* 25, (6): 588 – 589.
- Kastenbaum, R.; Derbin, V.; Sabatini, P.; Artt, S. 1980. „The Ages of me: Toward personal and interpersonal definitions of functional aging.“ In: J. Hendricks 1980. *Being and becoming old*. Farmingdale: Baywood Publishing Company, s. 71 – 85.
- Lashbrook J. 2002. „Age norms.“ In: D.J. Ekerdt (eds.) *Encyklopedia of Aging. Vol. I*. New York: Macmillan Reference USA, s. 40 – 43.
- Mannheim, K. 1952/1928. „The Problem of Generations.“ In P. Kecskemeti (ed.) *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge a Kegan Paul, s. 276–320.
- Marini, M. M. 1984. „Age and Sequencing Norms in the Transition to Adulthood.“ *Social Forces*, 63 (1): 229 – 244.
- Neugarten, B. L.; Moore, J. W.; Lowe, J. C. 1965. „Age norms, Age Constraints, and Adult Socialization.“ *The American Journal of Sociology*, 70 (6): 710 – 717.
- Parsons, T. 1942. „Age and Sex in the Social Structure of the United States“. *American Sociological Review*, 7 (5): 604–616.
- Pilcher, J. 1995. *Age and Generation in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Rabušic, L. 2004. „Why Are They All so Eager to Retire? On the Transition to Retirement in the Czech Republic.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 40 (3): 319–342.
- Riley, M.W.; Johnson, M.; Foner, A. 1972. *Ageing and Society. Vol 3*. In *A Sociology of Age Stratification*. New York: Russell Sage.
- Rose, C.L. 1980. „The Measurement of Social Age.“ In J. Hendricks 1980. *Being and Becoming Old*. Farmingdale: Baywood Publishing Company, s. 55–70.
- Ryder, N. B. 1965. „The Cohort as a Study in the Concept of Social Change.“ *American Sociological Review*. 30 (6): 843–861.
- Settersten, R. A. Jr; Hagestad, G. O. 1996a „What’s the latest? Cultural age deadlines for family transitions.“ *The Gerontologist*. 36 (2): 178 – 188.
- Settersten, R. A. Jr; Hagestad, G. O. 1996b „What’s the latest? II. Cultural age deadlines for educational and work transitions.“ *The Gerontologist*. 36 (5): 602 – 613.
- Settersten, R. A. Jr; Mayer, K. U. 1997. „The measurement of age, age structuring, and the life course.“ *Annual Review of Sociology* 23: 233 – 261.
- Vidovičová, L.; Rabušic, L. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Vidovičová, L. 2005a. *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha, Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. (Spoluautor empirického výzkumu: Rabušic, L.)
- Vidovičová, L. 2005b. „To be active or not to be active, that is the question: the preference model of activity in advanced age.“ *Ageing International* 30 (4): 343–362.
- White, J. M. 1998. „The normative interpretation of life course event history.“ *Marriage & Family Review*. 27 (3–4): 211–235.

Autorky

Lucie Vidovičová je socioložka, výzkumná pracovnice a postgraduální studentka FSS MU. Dlouhodobě se věnuje výzkumu v oboru sociologie stárnutí, věkové diskriminace a aktivního stárnutí. V rámci VÚPSV se podílí na výzkumu stárnutí, rodiny a sociální politiky. Působí také jako konzultantka implementačních projektů (př. *Stárnutí a média*, *Stáří v rámcových výukových programech*) a spolupracuje s různými vládními i nevládními organizacemi v oblasti seniorské advokacie. Je členkou pracovní skupiny Rady vlády pro seniory a provozuje www.ageismus.cz.

Kontakt: vidovicova@fss.muni.cz

Eva Gregorová je socioložka a výzkumná pracovnice. Absolvovala obory sociologie a dějiny umění na FSS a FF MU. V současné době pracuje na projektu IVRIS FSS MU s názvem „Stáří, věk a diskriminace – nové souvislosti pro ČR“. V rámci VÚPSV spolupracuje na výzkumu věkového mainstreamingu.

Kontakt: egregoro@fss.muni.cz